

РОЛЬ ВСЕРОСІЙСЬКОГО ТОВАРИСТВА ЦУКРОЗАВОДЧИКІВ В ОРГАНІЗАЦІЇ ЦУКРОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ НА РУБЕЖІ XIX – XX СТ.

Чалаван Віктор Арісович

кандидат історичних наук, докторант,
Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії
аграрних наук України, м. Київ
vchal77@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-3803-7322>

***Анотація.** У статті проаналізовано багатоаспектну діяльність Всеросійського товариства цукро заводчиків – неурядового творчого об'єднання, створеного у 1897 р. у м. Київ за приватної ініціативи зацікавлених власників цукрових заводів, – для розвитку цукрової промисловості не лише на теренах України, а й усієї тодішньої Російської імперії. Аналіз залучених до наукового обігу архівних документів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (ЦДІАК) дав можливість констатувати той факт, що даний осередок відіграв ключову роль у розвитку галузі на рубежі XIX–XX ст. Встановлено, що Всеросійське товариство цукро заводчиків важливого значення надавало науково-дослідній діяльності з розвитку культури цукрового буряку через мережу постійно діючих установ при ньому (Центральна хімічна лабораторія у м. Київ, Міко-ентомологічна станція у м. Сміла, Мережа дослідних полів, Миронівська сільськогосподарська дослідна станція (з 1911 р.) тощо). Так, Мережа дослідних полів товариства під керівництвом відомого вченого-аграрія С. Л. Франкфурта стала одним з основних сільськогосподарських науково-дослідних центрів того часу, відіграла вагомую роль у створенні першої науково-обґрунтованої системи агротехніки цукрових буряків, за її допомоги оцінено значення мінеральних добрив, які лише почали розповсюджуватися у господарствах Російської імперії. Крім того, товариство займалося також організаційними й адміністративними питаннями галузі, відстоюванням інтересів власників цукрових заводів, виробників, постачальників тощо, особливо за складних умов процесу націоналізації цукрової промисловості у 1918 р. Виступало посередником між цукро заводчиками та профільними міністерствами – продовольства і фінансів, контактувало з агентами щодо розширення вітчизняних та закордонних ринків збуту продукції, активно впливало на митну політику, боролось з товарними спекуляціями, урегульовувало робітниче питання, було ініціатором прийняття ряду важливих законодавчих актів щодо розвитку цукрової промисловості тощо.*

***Ключові слова:** Всеросійське товариство цукро заводчиків, культура цукрового буряку, сільськогосподарська дослідна справа, цукрова промисловість, наукові товариства, Мережа дослідних полів, з'їзди цукро заводчиків.*

Постановка проблеми. Неурядові творчі об'єднання практикуючих господарів, промисловців та вчених-аграріїв у вигляді різноманітних сільськогосподарських і технічних товариств, що функціонували на теренах України до встановлення радянської влади, відіграли ключову роль у появі сільськогосподарської дослідної справи. Через мережу постійно діючих установ

(прокатних пунктів і станцій сільськогосподарських машин і знарядь; злучних і зерноочисних пунктів; складів; показових полів і ділянок; дослідних і дослідно-показових і контрольних установ; показових садів, городів, пасік, плодкових розплідників; споживчих крамниць тощо) і посередництвом різноманітних науково-популяризаційних заходів (видання періодики, облаштування курсів, виставок, конкурсів, бесід тощо) вони забезпечили змістовою складовою процес виникнення спеціалізованих галузевих дослідницьких інституцій у своїх регіонах. Створені за ініціативою місцевих територіальних громад, такі товариства з часом отримали загальнодержавну підтримку, у тому числі на законодавчому рівні. Сьогодні досвід функціонування професійних (галузевих) товариств в умовах приватної власності на засоби виробництва та невідворотного переформатування державних академічних установ може бути вкрай затребуваним і корисним, особливо щодо питань фінансування та взаємодії з місцевими громадами. Одним із таких фахових об'єднань стало Всеросійське товариство цукрозаводчиків (далі – ВТЦ), яке відіграло ключову роль не лише у започаткуванні та подальшій еволюції, поряд з іншими подібними осередками, дослідної справи в буряківництві та науково-методичного керівництва сортівництвом цукрових буряків, а й стимулювало загалом розвиток цукрової промисловості в українських губерніях на рубежі XIX – XX ст.

Історіографічний огляд. На сьогоднішній день історіографія питання є доволі розлогою. Історія Всеросійського товариства цукрозаводчиків зазвичай висвітлювалася в контексті виникнення, становлення і розвитку селекції цукрових буряків, а також селекційно-насінневих господарств і науково-дослідних установ з питань буряківництва на теренах України кінця XIX – початку XX ст. (напр., праці М. І. Орловського [Орловський, 1973], С. В. Ільєвича [Ільєвич, 2007], В. В. Скиртача [Скиртач, 2011]). Зокрема, у дисертації В. В. Скиртача прослідковано передумови становлення сільськогосподарської дослідної справи з селекції та насінництва цукрових буряків, охарактеризовано розвиток наукових поглядів щодо напрямів, методів і способів селекції і насінництва, показано діяльність іноземних та українських селекційних установ, відзначено роль окремих наукових товариств і установ, а також провідних учених-селекціонерів у розвиток галузі. Окрема стаття дослідника присвячена історії становлення і розвитку товариства [Скиртач, 2009]. Як зазначав В. В. Скиртач, Мережа дослідних полів ВТЦ відіграла вагомий роль у створенні першої науково-обґрунтованої системи агротехніки цукрових буряків, дозволила оцінити значення мінеральних добрив, які лише почали розповсюджуватися у господарствах Російської імперії. Дослідницька робота з добривами показала помилковість думки окремих цукрозаводчиків щодо використання виключно чорнозему для забезпечення великих урожаїв [Скиртач, 2011, с. 147].

Значний внесок у вивчення діяльності ВТЦ для потреб сільськогосподарської дослідної справи здійснено акад. В. А. Вергуновим, який аналізував наукову, просвітницьку, виробничо-дослідницьку діяльність Мережі дослідних установ ВТЦ та відомих аграріїв, задіяних у її функціонуванні [Вергунов, 2007; Вергунов, 2013; Вергунов, 2006; Вергунов, 2008]. Питання роботи Мережі дослідних установ на Київщині частково розкриваються у працях О. О. Завальнюка [Завальнюк, 2001; Завальнюк, 2003], Н. Г. Чайки [Чайка, 2005]; напрями співпраці науково-дослідних

установ ВТЦ з іншими галузевими організаціями і товариствами – у дослідженнях О. Ф. Глоби [Глоба, 2004], О. О. Пилипчук [Пилипчук, 2006] та ін.

Найбільш повно історія заснування ВТЦ на сьогоднішній день викладена у дисертації П. П. Євича, в якій окреслено роботу Мережі дослідних полів, а також діяльність Київської хімічної і насінневої контрольною станції для потреб селекційно-дослідних установ. Як вважає автор, ВТЦ стало логічним завершенням пошуків оптимальної організації цукрової промисловості в країні; займалося розробленням методологічних підходів щодо підвищення якості та продуктивності насіння цукрових буряків і розширення ринку збуту одержаної продукції, заснувавши ряд дослідних установ [Євич, 2012, с. 63].

Важливо наголосити, що саме у колективній монографії В. А. Вергунова і П. П. Євича констатується роль товариства як провідної установи консультативного характеру в законодавчому й адміністративному плані щодо подальшого розвитку цукрової промисловості (зокрема, ініціювання ним підписання у 1903 р. першого Закону про заходи врегулювання цукрової промисловості, згодом – у 1910 р. – Закону «Про прийом цукрових буряків у заставу та забезпечення акцизу», сприяння приєднанню Російської імперії до Брюссельської Цукрової Конвенції, що дало можливість вийти на європейські ринки збуту продукції тощо) [Вергунов, Євич, 2012, с. 35]. Автори монографії доречно стверджують, що діяльність ВТЦ до 1917 р. повністю змінила напрям розвитку цукрової промисловості царської Росії та відіграла визначальну роль у її подальшій еволюції.

О. М. Бокшиц [Бокшиц, 2013] зосередилася на науково-дослідницькій діяльності Мережі дослідних полів ВТЦ, вважаючи її одним з основних сільськогосподарських науково-дослідних центрів того часу [Бокшиц, 2013, с. 84] та акцентуючи увагу на виконанні товариством основного завдання – вивчення культури цукрового буряку та підвищення родючості ґрунтів у цукробурякових господарствах Південно-Західного краю імперії за рахунок внесення органічних і штучних добрив.

У дисертації і статті А. С. Ситнікової, присвячених внеску Сортівничо-насінного управління Цукротресту (як продовжувача традицій Всеросійського товариства цукрозаводчиків) у розвиток аграрної науки і сільськогосподарської дослідної справи, зокрема в галузі селекції, насінництва, захисту рослин, землеробства у 1920-х рр. – також акцентовано увагу на науково-дослідній роботі з сортовипробування цукрових буряків Мережі дослідних полів ВТЦ [Ситнікова, 2014; Ситнікова, 2020].

Таким чином, аналіз наявної історіографії дає право констатувати, що на сьогоднішній день вивченою є виключно науково-дослідницька складова діяльності ВТЦ, зокрема його Мережі у напрямку дослідження культури цукрових буряків. Тому **метою** цієї та наступних публікацій є детальне висвітлення інших напрямів роботи товариства, адже вони не обмежувалися суто науково-дослідною складовою, включаючи широке коло соціально-економічних завдань цукрової промисловості на теренах України кінця XIX – початку XX ст., зокрема: сприяння розширенню вітчизняних та закордонних ринків збуту продукції; вплив на митну політику; попередження товарних спекуляцій з цукровим буряком; посередницьку функцію в організації видачі цукрозаводчикам кредитів від державних банків, нафтових продуктів від постачальників; урегулювання робітничого питання тощо.

Остаточного з'ясування потребує питання припинення діяльності Всеросійського товариства цукрозаводчиків, адже деякі автори згадують про ліквідацію об'єднання у 1918 р. (напр., А. С. Ситнікова), проте, як виявлено з архівних документів, Контора ВТЦ видавала Циркуляри для цукрових заводів і у 1919 р., тому констатувати факт ліквідації товариства немає резону.

У Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (ЦДІАК) виявлено окремих 918 фонд – «Всеросійське товариство цукрозаводчиків (м. Київ)», у якому зберігається 79 справ за 1899-1919 рр., більшість з яких до цього часу узагалі не введена до наукового обігу. Зокрема, виявлено: 1. переписку ВТЦ з конторами цукро-рафінадних і цукрових заводів з різних питань; переписку з Союзом товариства заводчиків та фабрикантів, Міністерством праці, Всеросійським та Всеукраїнським профсоюзами трудящих цукрової промисловості щодо нормування і оплати праці; 2. списки цукрових заводів за різні роки з даними про засіяні площі під буряки та виробництво цукру; журнали засідань контор цукрових заводів; відомості про виробництво цукру; документацію окремих рафінадних заводів про становище робітників; 3. постанови уряду гетьмана П. Скоропадського щодо фінансування цукрової промисловості; 4. Циркуляри й постанови Контори ВТЦ, міністра фінансів, міністра землеробства, міністра внутрішніх справ; Циркуляри Правління і протоколи засідань ВТЦ; 5. документацію з питань націоналізації цукрової промисловості; 6. Бюлетені Контори ВТЦ; списки службовців і фінансові звіти ВТЦ; 7. відомості про виробництво заводами і продаж цукру; статистичні таблиці виробництва заводами рафінаду; матеріали про розвиток цукрової промисловості за кордоном тощо.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на досить повільний розвиток цукрової промисловості у Російській імперії у кінці XIX ст. цукрозаводчики на чолі з графом В. О. Бобринським неодноразово клопотали перед урядом про державну підтримку. У квітні 1895 р. міністру фінансів подано спеціальну доповідну записку [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 57, арк. 119] з описом причин загрозливого становища галузі та шляхами його подолання з урахуванням європейського досвіду, в результаті чого було скликано Особливу нараду з профільних урядовців і державних діячів: Н. Х. Бунге, Д. М. Сольського, А. С. Єрмолова, С. Ю. Вітте та ін. За її ініціативи були прийняті окремі закони, направлені на часткове покращення галузі (зокрема, сприяння внутрішній та зовнішній торгівлі цукром). Уже з того часу у середовищі цукрозаводчиків неодноразово звучали пропозиції щодо створення постійно діючого представницького органу, який би фахово опікувався вирішенням галузевих питань.

Загальне зібрання цукрозаводчиків, що відбулося у Києві 20 жовтня 1896 р. за участю власників та представників 134 заводів Російської імперії (голова – М. П. Балашев), обрало спеціальну Комісію під головуванням землевласника П. І. Харитоненка для напрацювання і представлення на затвердження міністру фінансів проекту «Положення про з'їзди цукрозаводчиків і їх постійне представництво» [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 57, арк. 112]. З'їзди цукрозаводчиків з постійним представництвом – спеціальним комітетом чи комісією – скликалися для обговорення найбільш важливих і гострих питань цукрової промисловості. До складу Комісії увійшли 19 представників і меценатів галузі, цукрозаводчиків та урядовців: графи В. О. Бобринський, А. О. Бобринський, В. А. Браницький,

І. А. Потоцький, дійсний статський радник І. С. Бліох, Л. І. Бродський, князь М. П. Лопухин-Демидов, дворяни А. А. Ребіндер, І. С. Щеніовський, В. Ф. Симиренко, купець К. В. Фішман, барон М. В. Штейнгейль, почесні громадяни П. І. Харитоненко, Й. Г. Натансон та ін. [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 57, арк. 113, 113 зв.].

Згідно затвердженого «Положення про з'їзди цукрозаводчиків і їх постійне представництво», на перші з них покладалися завдання обговорення питань: висіву цукрового буряка, цукроваріння, торгівлі цукром; затвердження кошторису витрат на утримання представництва цукрозаводчиків; розгляду і затвердження звітів комітету, ревізійної комісії; порушення клопотань щодо розвитку цукрової промисловості та сільського господарства перед урядом (пункт 3) [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 57, арк. 114].

Незадовго після цього (у 1897 р.) було створено Всеросійське товариство цукрозаводчиків, з головним офісом у м. Київ. Головою обрано графа Андрія Олександровича Бобринського, секретарем – кандидата права Фаддея Брониславовича Фудаківського. Метою діяльності осередку було обслуговування як загальних, так і районних потреб російської цукрової промисловості. За Статутом товариства (1897 р.) основними завданнями визначено: 1) розширення збуту цукру; 2) покращення якості буряку та сприяння його збуту; 3) зниження собівартості виробництва цукру; 4) обмін технічною, технологічною, економічно-господарською інформацією між власниками цукрових заводів та великими землевласниками, що займалися культурою цукрового буряка, насамперед для потреб експорту. Товариство мало право організовувати дослідні поля, лабораторії, спеціальні школи тощо.

Кількість членів до 1914 р. становила 230 осіб. При товаристві постійно діючими установами були: Центральна хімічна лабораторія у м. Києві (очолював професор І. Д. Жуков); Міко-ентомологічна станція у м. Сміла (Київська губ.) (очільник – Є. М. Васильєв); Мережа дослідних полів (завідувач С. Л. Франкфурт); Миронівська сільськогосподарська дослідна станція (з 1911 р.). Проводилися колективні дослідження з мінеральними добривами. При товаристві функціонували комісії: 1) експертна з очистки стічних вод цукрових заводів; 2) з вивчення питання щодо напрацювання оптимальних умов продажу цукру для експорту.

ВТЦ мало офіси в різних регіонах: у Санкт-Петербурзі (керівник М. Ю. Цехановський), Варшаві (керівник І. І. Дубовик), Києві (керівник В. І. Шульц-Моро), Сумах (Харківська обл.). Встановлено, що 15 липня 1917 р. відкрито також Контору ВТЦ у м. Харків (управляючим призначено Г. Е. Кірста), до завдань якої входило з'ясування потреб цукрових заводів Харківського регіону та захист прав його членів [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 57, арк. 82, 85]. На з'їздах і зборах ВТЦ обговорювалися організаційні та наукові питання щодо оптимальних строків сівби цукрового буряка, його урожаю в регіонах Російської імперії, кількості переробленого цукрового буряку й одержаного з нього цукру, організацію продажу цукру для країни та на експорт [Євич, 2012, с. 33, 34, 35, 40, 41, 42, 47, 50].

З 1900 р. товариством друкувався щотижневик «Вестник сахарной промышленности» (редактор Ф. Фудаківський), у якому публікувалися урядові розпорядження, оригінальні та перекладні статті, кореспонденція, огляди літератури, торгово-промислові відомості та статистика з питань цукрової

промисловості [Справочник по сельскохозяйственной периодической печати, с. 154]. До кінця 1914 р. вийшло друком 38 томів «Трудов сети опытных полей Всероссийского общества сахарозаводчиков» [Справочник по сельскохозяйственной периодической печати, с. 199].

З 15 серпня 1917 р. при Правлінні ВТЦ створено *Юридичний відділ* з функціями: 1) консультування щодо нових законів та адміністративних розпоряджень у цукровій промисловості; 2) підготовки Правлінню доповідей; 3) надання роз'яснень членам товариства з юридичних питань загального значення. Юридичний відділ очолив Л. Ф. Пратковський [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 57, арк. 76, 78]. З 1 вересня 1917 р. почав функціонувати також *Відділ праці* [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 57, арк. 75], до завдань якого належало: 1) вивчення умов праці у цукровій промисловості та сільському господарстві, збір та розроблення відповідних матеріалів; 2) обговорення і з'ясування питань взаємовідносин власників цукрових заводів, службовців і робітників; 3) участь від імені Правління ВТЦ у «примирних камерах» і різних комісіях з робітничих питань. Відділ праці складався з постійних членів – голови відділу та завідувача справами відділу, управляючого конторою ВТЦ, завідувача юридичним відділом товариства і 10 обраних членів. Відділ праці очолив Ю. М. Брискмак [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 57, арк. 74, 78]. На цей структурний підрозділ покладалася особлива функція щодо сприяння організації на цукрових заводах місцевих «примирних камер», покликаних мирним шляхом вирішувати протиріччя між адміністрацією та робітниками [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 57, арк. 80].

Союз директорів і управляючих цукрових заводів та маєтками при них зорганізував при Правлінні ВТЦ Довідкове бюро, до завдань якого входила організація посередництва між цукрозаводчиками і членами союзу у справі заміщення вакансій директорів і управляючих цукровими заводами [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 57, арк. 73, 73 зв., 81].

На засіданні Правління ВТЦ 25-27 лютого 1917 р. за пропозицією В. Б. Ганицького піднято питання про організацію кооперативу для спільної закупівлі матеріалів, необхідних цукровим заводам. Уже 1 березня спеціальна комісія під головуванням Л. І. Бродського (заступники – В. Б. Ганицький і К. М. Закс) почала працювати над розробленням проєкту кооперативу, прийнявши рішення про організацію юридично незалежного від Всеросійського товариства цукрозаводчиків «Кооперативного общества для снабжения сахарных заводов» (Кодса). Для керівництва товариством запрошено гірничого інженера, колишнього першого управителя справами Ради з'їздів представників промисловості й торгівлі, колишнього директора-розпорядника торгово-промислового акціонерного товариства «Л. І. Борковський», завідувача матеріальним відділом Центрального воєнно-промислового комітету – А. А. Вольського [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 57, арк. 32, 32 зв.].

Згідно Статуту Кооперативного товариства, до його складу могли входити лише члени ВТЦ; органами управління товариства, крім Загальних зібрань членів товариства, були також Рада (складалася не менше як із 24 осіб), Правління (складалося з 3-5 осіб), директор-розпорядник. До основних предметів постачання Кооперативним товариством цукровим заводам належали мішки, полотно для їхнього пошиву, тверде мінеральне паливо (антрацит, вугілля, кокс), метали [ЦДІАК.

Ф. 918. Оп. 1. Спр. 57, арк. 33, 33 зв.]. Зокрема, Кодса брав на себе зобов'язання забезпечити всі цукрові заводи металом, навіть ті, які не входили до його складу [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 57, арк. 101].

Мережа дослідних полів ВТЦ на 1901 р. мала 6 полів; з 1902 р. до Мережі вже входили дослідні поля 15 маєтків у шести губерніях півдня Росії. До 1 січня 1910 р. у складі Мережі нараховувалося 8 полів у Курській, Волинській, Київській і Подільській губерніях: Мошно-Городищенське, Ладижинське, Червонське, Ялтушевське, Шебекинське, Офросимівське, Мар'їнське, Ракитянське [Справочник по сельскохозйственным опытным учреждениям, 1912, с. 235]. Площа земельних ділянок зазначених дослідних полів змінювалася залежно від накреслених програмою питань. Бюджет центрального бюро Мережі формувався із двох джерел: внески ВТЦ і приватних власників Мережі. Напр., у 1909 р. бюджет Мережі (допомога товариства) складав 12 600 руб., з яких на виплату працівникам заробітної плати йшло 10 780 руб., найм приміщення – 617 руб. 50 коп., реактиви – 150 руб., книги й журнали – 450 руб. 50 коп., винагороди – 108 руб., видання праць – 484 руб. [Сборник сведений, 1911, с. 81].

Установами Мережі виконувалося дві групи наукових завдань з культури цукрового буряку: 1) дослід з технічними (технологічними) прийомами (підготовка ґрунту, сівба і догляд); 2) дослід з вивчення дії гною і мінеральних добрив. Діяльність Мережі сприяла як підвищенню продуктивності культури цукрового буряку завдяки новітнім науковим розробкам, так і збільшенню застосування мінеральних добрив її товаровиробниками. Дослідники повідомляли про ряд новітніх методологічних питань, уперше розроблених фахівцями Мережі: способи обліку врожаю; періодичність спостережень за розвитком рослин у зв'язку з надходженням елементів живлення; використання лимоннокислих витяжок із ґрунту; спосіб визначення нітратів в умовах польового досліду; визначення вологи у ґрунті та нітрифікуючої здатності ґрунтів за оптимальних умов (модельний дослід).

Окрім дослідницької роботи з культурою цукрового буряку ВТЦ досить успішно розвивало й інші напрями діяльності. Зокрема, *опікуючись розширенням збуту цукру*, активно обговорювалися питання його експорту до Фінляндії та Персії. Загалом, кількість цукру, дозволеного для вивозу з Російської імперії на світові ринки, згідно Акту 6-19 грудня 1907 р. про приєднання Росії до Брюссельської цукрової конвенції, розподілялося щорічно між цукровими заводами пропорційно їх виробництву за попередній період з надбавкою 80 тис. пудів по кожному заводу [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 10, арк. 26]. Контингент вивозу до Персії та Фінляндії на 1909-1910 рр., за даними Правління ВТЦ, склав 3 і 2 млн. пудів відповідно [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 10, арк. 26], тому на товариство покладалося завдання розподілу цієї кількості між цукровими заводами імперії та регулювання цих процесів. Неодноразово пропонувалося укладення договорів між цукрозаводчиками для покращення умов вивозу цукру до Фінляндії та зниження перевізних тарифів [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 6, арк. 3 зв., 4 зв.]. ВТЦ регулювало також питання відносин щодо вивозу цукру до Туреччини, адже на турецьких ринках переважав австрійський продукт (через нерівноправність умов російських пароплавних товариств порівняно з австрійськими) [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 10, арк. 27].

Серед інших гостро стояло й питання *організації залізничних перевезень цукрових буряків*, у відповідь на що ВТЦ було прийнято низку відповідних

циркулярів. Напр., через певну обмеженість вагонного парку Південно-Західної залізниці необхідним був правильний розподіл між цукровими заводами наявної кількості вагонів (залагоджено відповідними циркулярами ВТЦ до цукрових заводів, які перевозили буряки зі станцій Південно-Західної, Московсько-Києво-Воронежської, Білгород-Сумської залізниць від 4 листопада 1914 р. та 18 листопада 1917 р. тощо) [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 10, арк. 3, 11]. Задля врегулювання питань перевезення залізницею цукровими заводами власної продукції було розроблено й затверджено спеціальні Правила, які гарантували чітке дотримання добової норми пропускнуої спроможності заводів, а також, що «для кожного заводу на одній станції відправником цукрового буряка мало бути лише одне лице» [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 10, арк. 3].

Знайдено підтвердження, що ВТЦ неодноразово намагалося *долати спекуляції, пов'язані з купівлею–продажем цукрового буряку*. Так, у гонитві за прибутками окремі заводи викупували буряк прямо з плантацій (найчастіше – у селян, які доставляли товар на залізничні станції), законтракованих іншими заводами. В результаті цього, у збитку залишалися не лише заводи, а й самі селяни, які, відповідно, ставали боржниками цукрових заводів за видані їм авансові суми. У березні 1910 р. відбулося загальне зібрання ВТЦ з приводу вирішення зазначеної проблеми. Висунуто пропозиції про: необхідність заводів скуповувати буряк виключно за письмовими договорами з поставщиками зі вказівкою місця і площі посіву; співпрацю заводів переважно з тими власниками плантацій, які знаходяться поруч; у разі розташування біля однієї залізничної станції кількох цукрових заводів розмежовувалася співпраця з власниками плантацій; усі питання щодо спорів і непорозумінь мали розглядатися спеціальними арбітражними комісіями [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 10, арк. 48, 48 зв.]. Зафіксовано також випадки звернення до ВТЦ Міністерства внутрішніх справ із проханням допомоги у питаннях подолання спекуляцій з «вільним цукровим буряком» на залізниці [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 10, арк. 1].

В умовах націоналізації цукрової промисловості та підписання у липні 1918 р. відповідного Декрету Раднаркому Росії ВТЦ клопотало про *фінансові й соціальні пільги від держави для цукрових заводів*. Так, відмічаємо факт зменшення на 1918 р. земських грошових зборів з цукрових заводів і надання їм кредитних коштів від Держбанку (по 40 руб. на кожну десятину) для обробітку буряків і придбання необхідних для виробництва матеріалів [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 10, арк. 2, 15, 19]. Крім того, Контора ВТЦ виступала посередником не лише в організації видачі цукрозаводчикам кредитів від державних банків, а й нафтових продуктів (у тому числі рідкого мінерального палива і мастил) – від постачальників, контактуючи при цьому через Департамент палива Міністерства торгівлі та промисловості. Цим, зазвичай, зводилися нанівець поширені в той час дії спекулянтів з завищення цін на нафтопродукти [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 10, арк. 32, 32 зв.].

За попередніми клопотаннями цукрозаводчиків щодо надання їм коштів для обробітку бурякових плантацій та згідно Постанови Міністра фінансів від 17 липня 1918 р. «Про постачання власникам цукрових заводів грошових знаків» було випущено у вільний продаж з цукрових заводів по 2,5 пудів цукру на кожну засіяну десятину буряка, виходячи з 60 % посівної площі 1917 р., – дозволи на це видавалися на місцях безпосередньо управлінцями акцизних зборів за поданням ВТЦ. Згідно

Закону від 9 липня 1918 р. про посилення покарання за перевищення граничних цін і за спекуляцію, цукор міг продаватися лише за законно встановленими монопольними цінами (знижки робилися покупцям лише безпосередньо на заводах за рахунок державної казни у розмірі 5 руб. з кожного пуду купленого цукру, який повинен був використовуватися виключно для місцевих потреб (не на експорт)). Заводи зобов'язувалися здійснювати продаж цукру переважно продовольчим організаціям, кооперативам і подібним закладам з метою попередження спекуляцій для вивезення його за кордон; за правильним продажем цукру на місцях наглядали акцизні контролери, до функцій яких також входило укладання відомостей про дозволений заводами до вільного продажу цукор і звітування перед профільним міністерством (спочатку – продовольства, згодом – фінансів) [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 10, арк. 41, 42, 53 зв., 54].

Так, згідно Циркуляру Департаменту невідкладних зборів управителям акцизними зборами від 23 липня 1918 р. за № 2412, встановлювалася монопольна ціна на цукор-пісок у розмірі 80 руб. за пуд, на рафінад – 94 руб. [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 10, арк. 53]. Цукрозаводчики, які завищували ціни для покупців вищезазначеної продукції, притягувалися до відповідальності за спекуляцію.

У жовтні 1918 р. організація державної цукрової монополії перейшла у відомче підпорядкування від Цукрового департаменту Міністерства продовольства до Департаменту невідкладних зборів Міністерства фінансів унаслідок ліквідації першого [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 57, арк. 109, 110 зв.]. Зокрема, такі функції як розподіл поставок цукру заводами і видача розпоряджень на його випуск були розподілені між Департаментом невідкладних зборів і губернськими акцизними управліннями (які існували при всіх губерніях, окрім Катеринославської і частково Херсонської [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 57, арк. 110]), а розрахунки з цукрозаводчиками за наданий державі цукор і його рафінування повністю переходили у відання губернських акцизних управлінь [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 10, арк. 35; ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 57, арк. 110 зв.]. Відповідно, управлінці акцизними зборами повинні були розподіляти поставки цукру з заводів по місяцям і давати їм вказівки на його відправку залізницею на рафінадні заводи. Після цього управлінці акцизними зборами звітувалися в Департамент невідкладних зборів з метою організації спеціалістами процесів подачі вагонів для переміщення цукру на рафінування. Кількість цукру, необхідного для населення, розраховувалася управліннями акцизних зборів на основі встановлених норм і повідомлялася у відповідний департамент для розподілу поставок цієї кількості між заводами [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 10, арк. 35 зв.; ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 57, арк. 111]. Що ж стосувалося забезпечення цукром Катеринославської і частково Херсонської губерній, то його розподілення здійснювалося між цукровими заводами інших губерній за сприяння безпосередньо Департаменту і відповідно до наданих управліннями акцизних зборів відомостей [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 57, арк. 111].

Прийнятий урядом Закон від 15 липня 1918 р. гарантував цукровим заводам, які були виробниками зерна, недоторканність їхніх зернових запасів. Саме за ініціативи ВТЦ восени 1918 р. Міністерством продовольства розглядалося питання про те, щоб цукровим заводам, які не були виробниками зерна, надати дозвіл організовувати такі запаси, а також запаси крупи та фуражу з метою їхнього захисту від подальшої реквізиції державою [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 10, арк. 22, 23,

23 зв.]. У той же час ВТЦ клопотало про можливість заводам розпродавати цукор, який залишився у них після закриття «основного сезону продажу» [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 10, арк. 30].

Правління ВТЦ не могло не турбувати *робітниче питання*, яке загострилося після лютневих подій 1917 р. у Російській імперії. 27 травня 1917 р. у Києві відбулося засідання членів ВТЦ, де активно обговорювалося питання 8-годинного робочого дня для працівників цукрових заводів. Цукрозаводчики змушені були підтримати таку пропозицію для робітників заводів і ремонтних майстерень при них, однак виступили проти скорочення робочого дня в сільському господарстві, обґрунтовуючи це нестачею кадрів, низькою продуктивністю праці, недостатнім культурним рівнем сільгоспробітників, повною залежністю робіт від метеорологічних умов, – факторів, які для польових робіт були основоположними і вкрай важливими [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 44, арк. 1, 1 зв.].

Напрацьовані Всеросійським з'їздом трудящих на цукрових заводах від 20 травня 1917 р. норми оплати праці члени засідання ВТЦ кваліфікували як завищені, аргументуючи це тим, що робітники більшості цукрових заводів окрім заробітної плати безкоштовно користувалися квартирним опаленням, городами і молочними продуктами місцевих господарств. Натомість цукрозаводчиками з занепокоєнням констатовано, що паралельно з підвищенням заробітної плати і зменшенням тривалості робочого часу, інтенсивність і продуктивність праці суттєво знизилася. Тому вже 12 липня 1917 р. спільна комісія із представників II Всеросійського з'їзду трудящих на цукрових заводах і членів ВТЦ дійшла консенсусу, що напрацьовані розцінки мали поширюватися лише на штатних службовців, майстрових і робітників усіх буряково-цукрових, цукрово-рафінадних і рафінадних заводів, що розташовувалися за містом, а також на категорії робітників у заводських економіях, де вирощували буряк, на службовців заводських контор і правлінь. Прийняті комісією норми оплати праці не стосувалися наступних категорій: заводських робітників сезонних і тимчасово-поденних робіт; тимчасово-поденних робітників заводських економій і тих, які виконували польові роботи. Для робітників рафінадних заводів у містах дозволялося збільшення тарифів за погодженням заводського комітету з адміністрацією заводу [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 44, арк. 2, 2 зв.].

У Києві 13 серпня 1917 р. проходив З'їзд копачів і перевізників буряків, де були запропоновані розцінки на виконання копання і перевезення буряка: перше – 15-20 коп., друге – 10-50 коп. з пуду буряка на відстанях 1-20 верст. Цукрозаводчики вважали такі розцінки завищеними. Натомість пропозиції надійшли і від заступника Міністра праці Гвоздева [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 10, арк. 46]. Проте Контора ВТЦ, не прийнявши жоден із запропонованих проєктів, подала до уряду пропозиції про встановлення фіксованих цін на цукор на наступні роки [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 10, арк. 45].

Питання щодо встановлення розцінок праці на цукрових заводах було узгоджено спеціально створеною з представників ВТЦ і Всеросійського професійного союзу трудящих цукрової промисловості Погоджувальною комісією під головуванням С. Ф. Веселовського, яка 15 вересня 1917 р. затвердила оклади платні для працівників київських контор цукрових підприємств [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 44, арк. 6, 20]. Остаточне ж врегулювання норм оплати праці відбулося

згідно угоди між Всеукраїнським профсоюзом трудящих цукрової промисловості та ВТЦ від 11 грудня 1918 р., коли Комісія під головуванням керівника відділу конфліктів Міністерства праці В. М. Ненадкевича встановила розмір надбавок для працівників київських контор цукрових заводів: надбавка у 40 % з 1 вересня 1918 р. [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 44, арк. 24, 28].

На Всеросійському з'їзді цукрозаводчиків 17-19 серпня 1917 р. під головуванням В. О. Бобринського, К. В. Фішмана та І. С. Щеніовського обговорювалися й інші важливі фахові питання, – у тому числі і щодо загрози зменшення бурякових посівів з 613 т десятин у 1916 р. до 543 т десятин у 1917 р. [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 44, арк. 4, 4 зв.] та погіршення обробітку бурякових плантацій. Зокрема, членами Правління ВТЦ було виголошено ряд доповідей: В. В. Ганицьким – про заходи з постачання цукру у 1918 – 1919 рр.; Ф. Б. Фудаківським – про заробітні плати працівникам цукрових заводів; К. М. Заксом – про фінансування цукрових заводів і здобутки у цьому напрямку ВТЦ; про встановлення собівартості цукру та заходи ВТЦ; про З'їзд копачів і перевізників цукрового буряка [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 44, арк. 4 зв., 5].

У резолюції з'їзду констатовано досить складне становище цукрової промисловості («прогресуючий спад»), погіршений, до того ж, «анархічними виступами» у приватних господарствах місцевих комітетів і сільськогосподарських робітників. Члени Правління ВТЦ – цукрозаводчики і землевласники – як представники великих капіталів, категорично виступали проти засилля і впливу земельних, волосних і сільських комітетів на справи і майно приватних господарств, намагаючись усіляко обмежити компетенцію і вплив земельних комітетів. Надійшли рекомендації про відміну Закону від 12 липня 1917 р. про вилучення землі з торгівельних оборотів, перегляд рішення про встановлення 8-годинного робочого дня у сільському господарстві [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 44, арк. 5]. Категорично виступали проти втручання робітників в управління підприємствами, що закономірно призвело б до анархії та фінансового краху.

Віднайдено також свідчення про *волонтерську та благодійну допомогу* діючій армії в роки I Світової війни від Правління ВТЦ. З початком воєнних дій з метою координації роботи цукрозаводчиків ВТЦ Циркуляром № 2952 від 10 листопада 1915 р. прийняло рішення про створення при Правлінні товариства спеціального Відділу воєнно-промислової заготівлі, на який покладалися завдання: 1) отримання від воєнно-промислових комітетів та інших громадських організацій замовлень на предмети воєнного спорядження і розподілення їх між цукровими заводами; 2) сприяння отриманню необхідного для виконання замовлень обладнання і матеріалів; 3) окреслення предметів, які могли б бути виготовлені технічними силами заводів, інструктажі й контроль щодо виготовлення; 4) зібрання і реєстрація свідчень про отримані й виконані замовлення. Так, від Київського обласного воєнно-промислового комітету відділ відразу отримав замовлення на піхотно-артилерійські кухні з залізними та мідними котлами, підводи, підкови, мішки тощо [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 10, арк. 9, 9 зв., 10].

На зібранні представників промисловості, торгівлі, банків, а також низки інших київських організацій, яке відбулося в Київському обласному воєнно-промисловому комітеті відразу після вступу до міста Добровольчої армії (1919 р.) прийнято рішення про зібрання пожертв для потреб армії, до чого долучилося й

ВТЦ. 4 вересня 1919 р. на загальному зібранні членів товариства прийнято рішення про участь у самообкладенні підприємств цукрової промисловості у розмірі 30 млн. руб. від цукрових заводів (загальна сума самообкладення від м. Києва становила 300 млн. руб.) [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 10, арк. 49].

ВТЦ долучалося до благодійних акцій, сприяючи не лише розвитку цукрової промисловості, а й освітній підготовці фахівців за даним напрямом. Так, цукрозаводчики взяли участь у зборі коштів, ініційованому весною 1918 р. Радою Київського народного університету та Київського політехнічного інституту, на відкриття хіміко-технологічного факультету при зазначених навчальних закладах, де готувалися фахівці у тому числі й для цукрової промисловості [ЦДІАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 10, арк. 50].

Висновки. Таким чином, лише ґрунтовний і усебічний аналіз усього масиву наявних документів дасть змогу скласти уявлення про багатоаспектну діяльність Всеросійського товариства цукрозаводчиків у напрямку розвитку цукрової промисловості на рубежі XIX – XX ст. не лише на теренах України, а й усюї тодішньої Російської імперії та констатувати той факт, що даний осередок, створений за приватної ініціативи зацікавлених власників цукрових заводів, відіграв ключову роль у розвитку галузі. ВТЦ, окрім науково-дослідної діяльності з розвитку культури цукрового буряку через мережу постійно діючих установ при ньому, займалося також організаційними й адміністративними питаннями галузі, відстоюванням інтересів власників цукрових заводів, виробників, постачальників тощо. Воно виступало посередником між цукрозаводчиками та профільними міністерствами – продовольства і фінансів, контактувало з агентами щодо розширення вітчизняних та закордонних ринків збуту продукції, активно впливало на митну політику, боролось з товарними спекуляціями, урегульовувало робітниче питання, було ініціатором прийняття ряду важливих законодавчих актів щодо розвитку цукрової промисловості тощо.

Список використаних джерел та літератури

Бокшиц О., 2013. Зародження наукових осередків і розвиток мережі дослідних установ Всеросійського товариства цукрозаводчиків (1896-1911 рр.), *Переяславський літопис*, 4, 84-93.

Бокшиц О. М., 2013. Науковий супровід цукробурякового виробництва в другій половині XIX – на початку XX століття: передумови, основні етапи розвитку мережі дослідних установ: дис. ...канд. іст. н., спец.: 07.00.07 – історія науки й техніки. Переяслав-Хмельницький.

Вергунов В. А., 2007. Професор Сльозкін Петро Родіонович (1862–1927). Київ: Аграрна наука.

Вергунов В. А., 2016. С. Л. Франкфурт та Україна (до 150-річчя від дня народж.): [монографія]. Київ, 260 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 95).

Вергунов В. А., Євич П. П., 2012. Передумови становлення та діяльності Миронівської селекційно-дослідної станції (1911-1968). До 100-річчя заснування Миронівського інституту пшениці ім. В. М. Ремесла НААН. 2-е вид., перероб. та доп. Київ, 172 с.

Вергунов В. А., 2006. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки. Київ: Аграрна наука, 429 с. (Історико-бібліографічна серія «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії». Кн. 12).

Вергунов В. А., 2008. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки. Київ: Аграрна наука, 563 с. (Історико-бібліографічна серія «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії». Кн. 24).

Глоба О. Ф., 2004. Харківський сільськогосподарський науково-освітній центр з селекції і насінництва: становлення та діяльність (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.07. Київ, 20 с.

Євич П. П., 2012. Діяльність Миронівської селекційно-дослідної станції (1911-1968) у контексті розвитку вітчизняної сільськогосподарської науки: дис. ... канд. с.-г. наук: 06.04.01. Київ, 175 с.

Завальнюк О. О., 2001. Деякі відомості про діяльність мережі дослідних полів Всеросійського Товариства Цукрозаводчиків на Київщині. *Бюлетень Центральної наукової сільськогосподарської бібліотеки УААН*, 2 (2), 95-103.

Завальнюк О. О., 2003. Формування мережі та діяльність сільськогосподарських дослідних установ на Київщині (кінець XIX – початок XX ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.07. Київ, 228 с.

Ильевич С. В., 2007. Очерки истории свеклосахарного производства в Украине: люди, события, факты / под ред. Н. В. Ройка. Нежин: ООО «Видавництво «Аспект – Поліграф», 236 с.

Орловський М. І., 1973. Етапи розвитку вітчизняної селекції цукрових буряків. Київ: ВНІЦ, 158 с.

Пилипчук О. О., 2006. Історія Київського відділення Російського технічного товариства (1871-1919): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.07. Київ, 20 с.

Сборник сведений о сельскохозяйственных опытных учреждениях России: по данным анкеты 1910 года / Г.У.З. и З., Департамент земледелия. Санкт-Петербург: М. П. Фроловой, 1911. 394 с. табл.

Ситнікова А. С., 2014. Науково-організаційна діяльність Сортівничо-насінневого управління Цукротресту в розвитку сільськогосподарської дослідної справи в УСРР (1920-ті роки XX століття): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.07. Київ, 191 с.

Ситнікова А. С., 2020. Сортовипробування цукрових буряків у мережі дослідних установ сортівничо-насінневого управління Цукротресту на початку 1920-х років. *Історія науки і біографістика*, 2, 244-256.

Скиртач В. В., 2009. Історія становлення та розвитку Всеросійського товариства цукрозаводчиків (1897–1918 рр.). *Гуржіївські історичні читання: зб. наук. пр.* / [відп. ред. В. А. Смолій]. Черкаси, 237-240.

Скиртач В. В., 2011. Становлення і розвиток селекції та насінництва цукрових буряків в Україні (друга половина XIX – XX ст.): дис. ...канд. іст. наук: спец. 07.00.07. Київ, 214 с.

Справочник по сельскохозяйственным опытным учреждениям России. С приложением 16-ти планов опытных полей, карты и смет оборудования опытной станции, агрономической лаборатории, вегетационного домика и метеорологической станции / Сост. Секцией опытного дела под ред. и с введением А. Г. Дояренко. Москва: Тип. О. Л. Сомовой, 1912. 372 с. + приложения.

Справочник по сельскохозяйственной периодической печати на 1915 год / Под ред. В. В. Морачевского. Петроград: В. Ф. Киршбаума, 1915. 216 с.

Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК). Ф. 918. Оп. 1. Спр. б. 4 арк.

ЦДАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 10. 58 арк.

ЦДАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 44. 29 арк.

ЦДАК. Ф. 918. Оп. 1. Спр. 57. 290 арк.

Чайка Н. Г., 2005. Становлення та розвиток наукових установ при сільськогосподарських товариствах Правобережної України (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.07. Київ, 22 с.

References

Bokshyts O. M., 2013. Naukovyi suprovod tsukroburiakovoho vyrobnytstva v druhii polovyni XIX – na pochatku XX stolittia: peredumovy, osnovni etapy rozvytku merezhi doslidnykh ustanov: dys. ...kand. ist. n.: 07.00.07 [Scientific support of sugar beet production in the second half of the 19th and early 20th centuries: prerequisites, main stages of development of the network of research institutions]. Candidate's thesis. Pereiaslav-Khmelnytskyi. [in Ukrainian].

Bokshyts O., 2013. Zarozhennia naukovykh oseredkiv i rozvytok merezhi doslidnykh ustanov Vserosiiskoho tovarystva tsukrozavodchikiv (1896-1911 rr.) [The birth of scientific centers and the development of a network of research institutions of the All-Russian Society of Sugar Manufacturers (1896-1911)]. *Pereiaslavskyi litopys*, 4, 84-93. [in Ukrainian].

Chaika N. H., 2005. Stanovlennia ta rozvytok naukovykh ustanov pry silskohospodarskykh tovarystvakh Pravoberezhnoi Ukrainy (druga polovyna XIX – pochatok XX st.). [Formation and development of scientific institutions at agricultural societies of the Right Bank of Ukraine (second half of the XIX – the beginning of the XX century)]. Candidate's thesis. Kyiv, 22 s. [in Ukrainian].

Hloba O. F., 2004. Kharkivskiy silskohospodarskyi nauково-osvitnii tsentr z selektsii i nasinnytstva: stanovlennia ta diialnist (druga polovyna XIX – pochatok XX st.): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.07 [Kharkiv Agricultural Scientific and Educational Center for Breeding and Seed Production: Formation and Activity (second half of the 19th – beginning of the 20th century)]. Candidate's thesis. Kyiv, 20 s. [in Ukrainian].

Ievych P. P., 2012. Diialnist Myronivskoi selektsiino-doslidnoi stantsii (1911-1968) u konteksti rozvytku vitchyzniano silskohospodarskoi nauky: dys. ... kand. s.-h. nauk: 06.04.01. [Activities of the Myroniv breeding and research station (1911-1968) in the context of the development of domestic agricultural science]. Candidate's thesis. Kyiv, 175 s. [in Ukrainian].

Ilevich S. V., 2007. Ocherki istorii sveklosaharnogo proizvodstva v Ukraine: lyudi, sobyitiya, fakty [Essays on the history of beet sugar production in Ukraine: people, events, facts] / pod red. N. V. Roika. Nezhin: OOO «Vidavnistvo «Aspekt – Poligraf, 236 s. [in Russian].

Orlovskiy M. I., 1973. Etapy rozvytku vitchyzniano selektsii tsukrovyykh buriakiv [Stages of development of domestic selection of sugar beets]. Kyiv: VNITs, 158 s. [in Ukrainian].

Pylypchuk O. O., 2006. Istoriia Kyivskoho viddilennia Rosiiskoho tekhnichnogo tovarystva (1871-1919): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.07 [History of the Kyiv branch of the Russian Technical Society (1871-1919)]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

Sbornik svedeniy o selskohozyaystvennykh opyitnykh uchrezhdeniyakh Rossii: po dannym ankety 1910 goda [Collection of information about agricultural experimental institutions in Russia: according to the questionnaire of 1910] / G.U.Z. i Z., Departament zemledeliya. Sankt-Peterburg: M. P. Frolovoy, 1911. 394 s. tabl. [in Russian].

Skyrtach V. V., 2009. Istoriia stanovlennia ta rozvytku Vserosiiskoho tovarystva tsukrozavodchykiv (1897–1918 rr.) [The history of the formation and development of the All-Russian Association of Sugar Manufacturers (1897–1918)]. *Hurzhivski istorychni chytannia: zb. nauk. pr.* / [vidp. red. V. A. Smolii]. Cherkasy, 237-240. [in Ukrainian].

Skyrtach V. V., 2011. Stanovlennia i rozvytok selektsii ta nasinnytstva tsukrovyykh buriakiv v Ukraini (druga polovyna XIX – XX st.): dys. ...kand. ist. nauk: spets. 07.00.07 [Formation and development of breeding and seed production of sugar beets in Ukraine (second half of the 19th – 20th centuries)]. Candidate's thesis. Kyiv, 214 c. [in Ukrainian].

Spravochnik po selskohozyaystvennoy periodicheskoy pechati na 1915 god / Pod red. V. V. Morachevskogo [Handbook of agricultural periodicals for 1915 / Ed. V. V. Morachevsky]. Petrograd: V. F. Kirshbauma, 1915. 216 s. [in Russian].

Spravochnik po selskohozyaystvennyim opyitnym uchrezhdeniyam Rossii. S prilozheniem 16-ti planov opyitnykh poley, karty i smet oborudovaniya opyitnoy stantsii, agronomicheskoy laboratorii, vegetatsionnogo domika i meteorologicheskoy stantsii / Sost. Sektsiye opyitnogo dela pod red. i s vvedeniem A. G. Doyarenko [Directory of agricultural experimental institutions in Russia. With the attachment of 16 plans of experimental fields, maps and estimates of the equipment of the experimental station, agronomic laboratory, vegetation house and meteorological station / Composed by the Section of experimental work, ed. and with the introduction of A. G. Doyarenko]. Moskva: Tip. O. L. Somovoy, 1912. 372 s. [in Russian].

Sytnikova A. S., 2014. Naukovo-orhanizatsiina diialnist Sortivnycho-nasinnievoho upravlinnia Tsukrotrestu v rozvytku silskohospodarskoi doslidnoi spravy v USRR (1920-ti roky XX stolittia): dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.07 [Scientific-organizational activity of the Sorting and Seed Department of the Sugar Trust in the development of agricultural research in the Ukrainian SSR (1920s of the 20th century)]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

Sytnikova A. S., 2020. Sortovyprobuvannia tsukrovyykh buriakiv u merezhi doslidnykh ustanov sortivnycho-nasinnievoho upravlinnia Tsukrotrestu na pochatku 1920-kh rokiv [Varietal testing of sugar beets in the network of research institutions of the sorting and seed management of the Sugar Trust in the early 1920s]. *Istoriia nauky i biohrafistyka*, 2, 244-256. [in Ukrainian].

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv]. F. 918. Op. 1. Spr. 6. 4 ark.

Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv]. F. 918. Op. 1. Spr. 10. 58 apk.

Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv]. F. 918. Op. 1. Spr. 44. 29 apk.

Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv]. F. 918. Op. 1. Spr. 57. 290 apk.

Verhunov V. A., 2006. Narysy istorii ahrarnoi nauky, osvity ta tekhniky [Essays on the history of agricultural science, education and technology]. Kyiv: Ahrarna nauka, 429 s. (Istoryko-bibliohrafichna seriiа «Ahrarna nauka Ukrainy v osobakh, dokumentakh, bibliohrafii». Kn. 12). [in Ukrainian].

Verhunov V. A., 2007. Profesor Slozkin Petro Rodionovych (1862–1927) [Professor Petro Rodionovych Slozkin (1862–1927)]. Kyiv: Ahrarna nauka. [in Ukrainian].

Verhunov V. A., 2008. Narysy istorii ahrarnoi nauky, osvity ta tekhniky [Essays on the history of agricultural science, education and technology]. Kyiv: Ahrarna nauka, 563 s. (Istoryko-bibliohrafichna seriiа «Ahrarna nauka Ukrainy v osobakh, dokumentakh, bibliohrafii». Kn. 24). [in Ukrainian].

Verhunov V. A., 2016. S. L. Frankfurt ta Ukraina (do 150-richchia vid dnia narodzh.): [monohrafiia] [S. L. Frankfurt and Ukraine (to the 150th anniversary): [monograph]]. Kyiv, 260 s. [in Ukrainian].

Verhunov V. A., Yevych P. P., 2012. Peredumovy stanovlennia ta diialnosti Myronivskoi selektsiino-doslidnoi stantsii (1911-1968). Do 100-richchia zasnuvannia Myronivskoho instytutu pshenytsi im. V. M. Remesla NAAN [Prerequisites for the establishment and activity of the Myroniv breeding and research station (1911-1968). To the 100th anniversary of the founding of the Myroniv Wheat Institute named after V. M. Remeslo of the National Academy of Agrarian Sciences]. 2-e vyd., pererob. ta dop. Kyiv, 172 s. [in Ukrainian].

Zavalniuk O. O., 2001. Deiaki vidomosti pro diialnist merezhi doslidnykh poliv Vserosiiskoho Tovarystva Tsukrozavodchkyiv na Kyivshchyni [Some information about the activity of the network of experimental fields of the All-Russian Society of Sugar Manufacturers in the Kyiv region]. *Biuletен Tsentralnoi naukovoї silskohospodarskoi biblioteky UAAN*, 2 (2), 95-103. [in Ukrainian].

Zavalniuk O. O., 2003. Formuvannia merezhi ta diialnist silskohospodarskykh doslidnykh ustanov na Kyivshchyni (kinets XIX – pochatok XX st.): dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.07 [Formation of the network and activity of agricultural research institutions in the Kyiv region (end of the 19th - beginning of the 20th century)]. Candidate's thesis. Kyiv, 228 s. [in Ukrainian].

THE ROLE OF THE ALL-RUSSIAN ASSOCIATION OF SUGAR MANUFACTURERS IN THE ORGANIZATION OF THE SUGAR INDUSTRY IN THE TERRITORY OF UKRAINE AT THE TURN OF THE 19TH – 20TH CENTURIES

Victor Chalavan

Candidate of historical sciences,

National Scientific Agricultural Library of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Kyiv

Abstract. *The article analyzes the multifaceted activities of the All-Russian Society of Sugar Manufacturers - a non-governmental creative association created in 1897 in the city of Kyiv on the private initiative of interested owners of sugar factories - for the development of the sugar industry not only on the territory of Ukraine, but also throughout the then Russian Empire. The analysis of the archival documents of the Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv (CSHAK) included in the scientific circulation made it possible to state the fact that this center played a key role in the development of the industry at the turn of the 19th and 20th centuries. It was established that the All-Russian Society of Sugar Manufacturers attached great importance to research activities on the development of sugar beet culture through a network of permanently operating institutions under their control (Central Chemical Laboratory in Kyiv, Myco-Entomological Station in Smila, Network of Experimental Fields, Myroniv Agricultural Experimental station (since 1911), etc.). Thus, the Network of Experimental Fields of the Society under the leadership of the well-known agrarian scientist S. L. Frankfurt became one of the main agricultural research centers of that time, played an important role in the creation of the first scientifically based system of sugar beet agricultural technology, with its help the value of mineral fertilizers was assessed, which only began to spread in the farms of the Russian Empire. In addition, the society was also engaged in organizational and administrative issues of the industry, defending the interests of owners of sugar factories, manufacturers, suppliers, etc., especially under the difficult conditions of the process of nationalization of the sugar industry in 1918. It*

acted as an intermediary between sugar manufacturers and relevant ministries – food and finance, and contacted agents regarding the expansion of domestic and foreign product sales markets, actively influenced customs policy, fought against commodity speculation, settled the labor issue, was the initiator of the adoption of several important legislative acts regarding the development of the sugar industry, etc.

Key words: *All-Russian Society of Sugar Manufacturers, sugar beet culture, agricultural research, sugar industry, scientific societies, Network of experimental fields, congresses of sugar manufacturers.*